

Icyo ntekereza ku mabwiriza mashya agenga imyandikire y'ikinyarwanda yashyizwe ahagaragara tariki ya 8/10/2014

Eugène Shimamungu
Docteur en Sciences du Langage
(Univ. Paris-Sorbonne)
Grammairien et lexicographe¹

(Ndabanza nisezure : nta mabwiriza mu myandikire y'ikinyarwanda ngendera ho byanze bikunze, kuko hari byinshi nenga amabwiriza yagiye akurikirana, ni na byo mugiyeye kubona muri iyi nyandiko).

Nta rurimi rwandikwa uko ruvugwa. Mu kumvikanisha ibivugwa, imyandikire y'ururimi igerageza gushushanya imivugire yarwo ihereye ku majwi yumvikana (phonologie), imiterere y'ururimi (morphologie), n'inkomoko y'amagambo (étymologie). Wanditse ukurikije amajwi gusa hari aho wasanga amagambo amwe n'amwe nta cyo avuze.

Dukunze kwibagirwa cyane ko imyandikire y'ururimi ari amategeko atuma ururimi rwumvikana. Ni nk'amategeko y'umuhanda : ushobora gushyira icyapa kidasobanutse ahantu hatabugenewe kigatera impanuka aho kuzikumira. Abashyira ho amabwiriza bagomba kandi kwirinda guhindagura hatwo na hatwo imyandikire y'ikinyarwanda, kuko uko bayihindagura ari ko nako bateza urujijo. Amabwiriza uko agenda ahinduka agomba kutworohereza ndetse akadufasha no kugabanya ibimenyetso bikoreshwa kugira ngo twumvikane.

Uko ikinyarwanda cyagiye cyandikwa guhera mu ntangiriro y'ikinyejana cya 20, abahanga bagerageje kucyandika nk'uko kivugwa, batitaye ku miterere yacyo cyangwa ku nkomoko y'amagambo yacyo. Ibyo kwita ku miterere y'ururimi, n'inkomoko y'amagambo, byagiye biza buhororo buhororo mu masesengura y'ikibonezamvugo nk'aya Lawurenti Nkongoli cg Alegisi Kagame. Nkongoli na Kagame bageze aho baneshwa n'abanyeshuri bakurikira cyane ibyo André Coupez yigishije, bigamije kwandika ikinyarwanda nk'uko kivugwa. Ubu ngubu nibo baganje.

Mu by'ukuri kwandika ururimi uko ruvugwa ni yo nzira yoroshye ituma ikinyarwanda gisomeka, ariko ntibyoroha buri gihe kumenya icyo ijamba risobanura cyangwa aho rituruka uhereye ku buryo ryanditse. Iyo myandikire na yo hari ubwo itera ikibazo iyo bamwe bashatse kongera ho amasaku n'ubutinde bw'inyajwi kugirango bagere ku ntego yo kwandika ururimi uko ruvugwa, bakibagirwa ko kongera ibimenyetso biruhanya mu kwandika ururimi kandi bigatwara igihe n'amafaranga mu kwandika cyangwa mw'icapisha. Ihindura ry'imyandikire myiza y'ururimi ryagombye kuzigama ibimenyetso, igakoresha bike kandi byumvikana. Nta kwibagirwa ko icyangombwa cy'imyandikire myiza ari ukumvikana, atari ugutondekanya akarasisi k'ibimenyetso ngo urandika ururimi uko warwumvise.

Ibyiza muri ayo mabwiriza :

Amabwiriza yagiye ho tariki ya 8/10/14 hari mo icyiza umuntu yayakundira :

- 1) kuba yarahamije ko inyandiko ya gihanga (amasaku n'ubutinde bw'inyajwi) bihama mu mashuri n'ubushakashatsi, ntibikoreshwe mu nyandiko zigenewe rusange (ingingo ya 42).

¹ A publié : 1990, *Systématique verbo-temporelle du kinyarwanda*, Lille, URA 1030 CNRS-ENSAM ; 1998, *Le kinyarwanda, initiation à une langue bantu*, Paris, L'Harmattan ; et plusieurs articles dans des revues spécialisées.

ibitego » bitatewe n'ibyishimo umuntu yagize byo gushyira mo ibitego byinshi bikaba nko « gusinda inzoga ». Ariko wanditse uti « Ntsinze ibitego » byumvikana kurusha ho.

- 5) Imyandikire ya gihanga : biratangaje kubona aya mabwiriza akomeza kubwira abantu ngo bandike isaku nyejuru bakoresheje agatemberi kandi tuzi ko hari ikimenyetso cyabugenewe cyo kwandika isaku nyejuru ari cyo (´) ku nyajwi iyo ari yo yose kuri mudasobwa iyo ariyo yose, ushyize mo inyuguti zandika icyespanyoli.
- 6) Inshinga mburabuzi « ni ». Iri jambo aho ryandikwa hose riba riri ukwaryo, ni na byo amabwiriza agiye ho vuba avuga. Ikibazo aho kiri ni ukudashaka kuribona no muri « ni » y'integanyo cg « ni » itegeka. Mu by'ukuri ni ijambo rimwe ritandukanywa n'isaku nyejuru mu nteruro iteganya cg itegeka. Na ryo ryagombye kwandika ritandukanye n'inshinga gutya : ni byo, ni mugenda, ni mugende. NK'uko bigaragara, iryo jambo rifite icyo rivuga ryihariye ritandukanye n'inshinga irukurikiye. Kubifatanya rero si byo.
- 7) Ikibazo cyo gufatanya inshinga n'utujambo twihariye tubanziriza cg tuyukurikira ni ukuyiremereza cyane kuko ubwayo ni ijambo nteruro ishobora gukomatanya ibintu byinshi. Ibyiza rero ni ukuyiruhura tuvana ho ibitagombye kuyiba mo, kuko bitera n'urujijo mu myandikire. Ibyo mvuze birareba akajambo « ni », uko maze kugasobanura, bikareba na none ibinyazina ndangahantu « mo », « ho », « yo », ndetse n'ikinyazina ndakuntu « ko ». Nta cyo bipfana n'inshinga, nta mpamvu byagombye kumatana.
- 8) Impakanyi « nta » : kuki hamwe yakwandika ukwayo itandukanye imbere y'izina, ikinyazina ikagomba kumatana n'ingirwazina ? [izina rikozwe riturutse ku nshinga ariko ntiribuzwe gutondagurwa]. Reba nawe : « nta we mbona », « muri iri shuri ntabatsinzwe ». Ni iki gituma hamwe ifatanye n'ijambo riyukurikira, ahandi ikandikwa gatozi ? Uru ni urujijo aya mabwiriza ashuriye ho ubwende.

Ikibazo kititawe ho

- Imyandikire y'ibihokane « mf » na « mv » : nta mpamvu n'imwe isobanura ukuntu bashyiraho « m » aho gushyira ho « n », kuko icyo gihekane gikunze kuboneka mu miteranyirize y'indanganteko -n- n'inyuguti itangira umuzi -f- cyangwa -v-. Twagombye kwandika -nf- cg -nv- ukurikije imivugire y'inyuguti -f- na -v- z'inyamwinyo, zikaba ziyana n'inyamenyo -n- aho kuba hamwe n'inyamunwa -m-.

Umwanzuro

Muri aya mabwiriza baratubwira ko afite inzibacyuho y'imyaka ibiri. Ni ingirwamushinga, cyangwa ni umwitangirizwa wo kuduha igihe cyo kuyamenyera ? Hagati aho amakosa azaba ari ayahe, kwandika neza ikinyarwanda bizaba byitwa gukurikiza iki ? Kuki ingingo ya 44 itanga inzibacyuho, ivuguruzwa n'ingingo ya 45 ivuga ko ayo mabwiriza agomba guhita akurikizwa ? Ibi nabyo ni urujijo.